

УДК 811.162.1'373.7

Марія ЧЕРНЯК
Київський національний
університет імені Тараса Шевченка

ФАНТАСТИЧНІ ТВАРИНИ У ПОЛЬСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

У статті аналізується наявність у польській фразеології найменувань фантастичних тварин. Подається опис мовного образу дракона, Цербера, вовкулаки та єдинорога. Здійснюється поглиблений семантичний аналіз фразеологізмів із цими зоонімами. Розглядається символіка названих персонажів в етнокультурному контексті.

Ключові слова: фразеологізм, зоонім, мовна картина світу.

A presence in Polish phraseology of the names of fantastic animals is analyzed in the article. Description of a linguistic image of dragon, Cerberus, werewolf, and unicorn is given. A profound semantics analysis of a group of idioms with these units is conducted. A set of symbols of the mentioned personages in an ethnic and cultural context is described.

Key words: set phrase, animal name, world's linguistic picture.

W artykule dokonano analizy obecnych w polskiej frazeologii nazw zwierząt fantastycznych. Podano opis językowego obrazu smoka, Cerbera, wilkołaka i jednorożca. Zbadano semantykę frazeologizmów, zawierających te zoonimy. Rozpatrzone symbolikę wspomnianych postaci w aspekcie etnokulturalnym.

Słowa kluczowe: frazeologizm, zoonim, językowy obraz świata.

У фразеології польської мови існує значна кількість одиниць, до складу яких входять зооніми. Опрацювавши більшість найвідоміших фразеологічних словників, ми відібрали близько 3500 ФО, у структурі яких зафіксовано 150 зооназв. Це переважно тварини (термін «тварина» ми розуміємо широко: маються на увазі також птахи, риби, комахи), які існують або колись існували в реальності та з давніх-давен оточували носіїв польської мови. Найбільшу кількість із них становлять ті, яких утримували або вони проживали недалеко від людського помешкання, тобто такі тварини, спостерігати за якими було найлегше й поведінку яких людина знала найкраще. Автори «Енциклопедії польської культури ХХ ст.» стверджують, що стереотипові уявлення про тварин і рослин належать до найдавніших і мають особливе культурне значення. Це пов'язано з багатовіковою традицією говорити про людські справи під маскою тваринних постатей [12, с. 376].

Царство тварин як фрагмент реального світу, який дано етносу в емпіричному досвіді, виступає могутнім ініціюючим фактором створення вторинної образної картини світу. Номен тварин уже неодноразово ставали об'єктом вивчення з погляду їх метафоричного емотивного переосмислення, зокрема у працях Е.А. Гутмана [2] та А. Чапіги [11]. І.О. Голубовська, зокрема зазначає, що «вони являють цінний матеріал як для вивчення особливостей зооморфної метафори, так і для дослідження конотативних значень» [1, с. 163]. Загалом найменування представників

тваринного світу були об'єктом аналізу у працях польських мовознавців. Так Я. Анусевич вивчав мовний образ коня та kota в польській мові [4; 5], Є. Гурбіш – коня та корови [14]; К. Мосьолек-Клосінська – собаки, коня та kota [16–19]. Окремі фразеологізми із зоонімною лексикою аналізували С. Бомба [8–10], Є. Бартмінський [6; 7], А. Кравчик-Тирпа [15], А. Грибосьова [13], В. Височанський [23], А. Новаковська [20; 21], Й. Зімновода [24] та ін.

Метою цієї розвідки є спроба простежити, чи наявні в польській фразеології назви нереальних, фантастичних, міфологічних тварин і проаналізувати, які мовні образи мають ці персонажі.

Ретельно переглянувши фразеологічні словники польської мови, ми помітили, що фразеологія зберігає образи таких міфічних персонажів, як (пол.) *smok* (7 ФО), *Cerber* (1 ФО), *wilkołak* (1 ФО), *jednorożec* (1 ФО). Слід зауважити, що міфічність певною мірою притаманна багатьом зооперсонажам. Наприклад, такі персонажі, як щука, ведмідь, вовк, змія, кріт у народному уявленні пов'язані з нечистою силою, що часто відображається у фразеології. Але разом із цим вони мають і реальних прототипів, тоді як *Cerber*, *wilkołak*, *smok*, *jednorożec* є персонажами вигаданими, нереальними, що й мотивує дослідження їх в окремій розвідці.

Найяскравіше з цієї групи у польській мовній картині світу представлений пол. *smok* (укр. *дракон*). Згідно із описом Е. Соболь, пол. *smok* у народних уявленнях та казках постає як чудовисько з однією або кількома головами, з яких вирива-

ється вогонь. Нерідко ця істота має крила, пазури і хвіст, як у змії [PSJP, с. 935]. Цей персонаж поєднує ознаки і плазуна, і птаха. Образ летючого змія наявний у багатьох культурах світу. Згідно з народними польськими уявленнями, літаючим змієм стають змії, жаби або коропа після закінчення відповідного терміну або за певних обставин. Слід зазначити також, що лексема *smok* на Кашубах уживається також для номінації равлика [СД I, с. 492]. Із назвою цього казково-міфічного персонажа в польській фразеології ми виявили сім фразеологічних одиниць. При цьому одні з них пов'язані із традиційним, фольклорним образом дракона, інші з образом т.зв. Вавельського дракона. Драконові, згідно з його функціями в уявленнях народу, приписуються такі епітети: пол. *smok bajeczny, jadowity, ognisty, potworny, siedmiogłowy, straszliwy; smok podwawelski, wawelski, smok ogniem ziejący* [SFJP II, с. 156]. При цьому автор словника після першої групи словосполучень ставить крапку з комою, що дає нам підстави говорити про розмежування цих двох образів драконів.

В основі уявлень про дракона, за відомостями видання «Мифы народов мира», лежить постання міфологічного змія, який спочатку був схожий на звичайну змію, тільки великого розміру. У мистецтві періоду верхнього палеоліту відоме протиставлення змії і птахів як мешканців верхнього й нижнього світів [МНМ I, с. 469]. Пізніше набув поширення образ літаючого, крилатого, або «пернатого» (як у давній Мексиці) змія-дракона, який поєднав у собі ознаки і змії, і птахів.

Дракон вважається дуже сильною твариною, про це свідчить порівняння типу пол. *konie jak smoki* [SFJP II, с. 156], яке позначає сильних, великих, гарних коней. Він одночасно вважається твариною небезпечною, що відтворює ФО пол. *leż w gardło/w paszczę smokowi* «наражатися на смертельну небезпеку» [SFJP II, с. 156] і є синонімічною до фразеологізму із зоонімом *lew*. Порівняння типу пол. *pić/golić/ciągnąć (wódke) jak smok* [SFJP II, с. 156] мають ознаку інтенсивності, а також сили.

У польській мовній картині світу з-поміж усіх драконів присутній т.зв. Вавельський дракон, який, за краківською легендою, сидить у карстовій печері, вхід до якої знаходиться поблизу Злодійської вежі замку Вавель у Кракові, а підземний вихід із неї провадить до берега Вісли. Звідси походить порівняння пол. *siedzi jak smok* [NKPP III, с. 184], яке означає «довго сидіти на одному місці». Через те, що з пащі дракона виривається вогонь, який обвуглює його, вважається, що він є чорним, пор. пол. *czarny jak smok; gruby jak (wawelski) smok* [SFJP II, с. 156].

У польській фразеології трапляються також одиниці, що представляють міфічних тварин. Одним із таких персонажів є пол. *Cerber* (укр. *Цербер*), назву якого в польській фразеології зафіксовано лише один раз: пол. *czuwa/pilnuje jak cerber* [NKPP I, с. 234], що означає «пильно стежити, добре охороняти, уважно пильнувати». Кербер або Цербер є персонажем грецької міфології і являє собою пса, сторожа брами пекла, чудовиська із трьома головами та тулубом, усіяним головами змії, і зміїним хвостом [МНМ I, с. 640], він дозволяв кожному увійти до підземного світу, але нікого не випускав звідти [22].

У фразеології є поодинокі, але промовиста згадка про міфологічний персонаж пол. *wilkołak* (укр. *вовкулака*). У слов'янській міфології це людина-перевертень, наділена надприродною властивістю перетворюватися у вовка [МНМ 1998 I, с. 242]. О.Р. Чмир стверджує, що у багатьох європейських міфологіях поширені уявлення про те, що людина, яка вчинила тяжкий злочин і вимушено опинилася поза межами свого роду, ставала істотою без роду і землі, виродком, чудовиськом, перевертнем в образі вовка – вовкулакою. У зв'язку із цим, авторка вважає обґрунтованим запропоноване Ф. Міклошевичем та Й. Мікколою порівняння псл. **vorgъ* з д.-ісл. *vargr* «вовк, злодій», яке відкидав М. Фасмер. Адже вигнанець одночасно був жертвою, яку переслідували, і хижак – убивцею, що переслідує свою жертву [3, с. 7]. За допомогою образу вовкулаки у фразеології виразно засуджуються лінощі, які вважаються гіршими за оборотництво, пор. пол. *lepiej być wilkołakiem niżli nieborakiem* [NKPP III, с. 704]. Виникнення вовкулацтва може також бути пов'язане з обрядами ініціації молодих воїнів, із їхнім «ритуальним перевтілення у звіра». Під час такого обряду молодих воїнів поїли одурманюючою рідиною та з метою магічно-релігійного досвіду довели до великої агресивності. Виразом цього, а одночасно і звільненням від норм людської поведінки, повинна була слугувати накидка зі шкури хижака [22].

Натрапляємо в польській фразеології на згадку про міфічну тварину пол. *jednorożec* (укр. *єдиноріг*), котра позначає істоту з тілом коня (іноді бика, козла) і одним довгим прямим рогом на чолі [SJP I, с. 1287; МНМ I, с. 429]. Лише в одній ФО трапляється ця назва – пол. *stąd kot, a stąd jednorożec* [NKPP II, с. 170], яка все ж таки більшою мірою пов'язана з образом кота, а не однорога. Мотивом виникнення такої ФО, на нашу думку, була метафорична подібність рога однорога і хвоста кота.

Важливо відзначити, що в українській фразеології ми не знайшли жодної ФО, у структурі якої згадувалися б *дракон*, *вовкулака*, *Цербер* чи *єдиноріг*. Цей факт дає нам можливість припустити, що в польській фразеології сильніше проявляється акумулятивна функція мови. У більшій мірі притаманна їй і міфологічність. Найяскравіше представляє світ фантастичних тва-

рин пол. *smok*, який виступає символом сили, небезпеки та інтенсивності. *Вовкулака*, *Цербер* та *єдиноріг* трапляються у польській фразеології епізодично. Лексема пол. *wilkołak* вживається у ФО лише для засудження лінощів, у образі єдинорога фразеологія підкреслює його ріг, а ФО із пол. *Cerber* фіксує у мові образ пильного охоронця та символізує посидючість.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Голубовська І.О.* Етнічні особливості мовних картин світу: монографія / І.О. Голубовська. – [2-е вид., випр. і доп.] – К. : Логос, 2004. – 284, [1] с.
2. *Гутман Е.А.* Сопоставительный анализ зооморфных характеристик (на материале русского, английского и французского языков) / Е.А. Гутман, Ф.А. Литвин, М.И. Черемисина // Национально-культурная специфика речевого поведения. – М. : Наука, 1977. – С. 147–165.
3. *Чмир О.Р.* Лексика права у старослов'янській та давньоруській мовах: семантична мотивованість, шляхи концептуалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.03. «Слов'янські мови» / О.Р. Чмир. – К., 2005. – 20 с.
4. *Anusiewicz J.* Językowo-kulturowy obraz kota w polszczyźnie / J. Anusiewicz // Etnolingwistyka / [pod red. Jerzego Bartmińskiego]. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1991. – S. 95–141.
5. *Anusiewicz J.* Koń – jaki jest – w języku polskim / J. Anusiewicz // Prace Filologiczne. – 1992. – T. 37. – S. 201–212.
6. *Bartmiński J.* Stereotyp jako przedmiot lingwistyki / J. Bartmiński // Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. – 1985. – T. III. – S. 25–53.
7. *Bartmiński J.* Zwierzęta, ptaki i rośliny w relacjach ludowych / J. Bartmiński, S. Niebrzegowska // Etnolingwistyka. – 1995. – T. 7. – S. 135–178.
8. *Bąba S.* Biały kruk / S. Bąba // Język Polski. – 1993. – R. LXXIII. – Z. 4–5. – S. 391–393.
9. *Bąba S.* Łabędzi śpiew / S. Bąba // Język Polski. – 1994. – R. LXXIV. – Z. 4–5. – S. 390–393.
10. *Bąba S.* Oddać (wyświadczyć, wyrządzić) niedźwiedzią przysługę – niedźwiedzia przysługa / S. Bąba // Język Polski. – 1998. – R. LXXVIII. – Z. 3–4. – S. 278–280.
11. *Czapiga A.* Uskrzydłona przenośnia – na materiale metafor pola semantycznego ptaki (w języku polskim, rosyjskim i angielskim) / A. Czapiga // Słowianie w Europie. Historia, kultura, język. – 2004. – S. 295–302.
12. Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. – T. II: Współczesny język polski / [pod red. J. Bartmińskiego]. – Wrocław, Lublin : Instytut Filologii Polskiej UMCS, 2001. – 659 s.
13. *Grybosiowa A.* Jak historyk języka polskiego rozumie opozycję homo – animal / A. Grybosiowa // Język a Kultura. – 2003. – T. 15: Opozycja homo – animal w języku i kulturze. – S. 9–17.
14. *Gurbisz J.* Połączenia wyrazowe z leksemami zoosemantycznymi. Próba interpretacji ankiety frazeologiczno-paremiologicznej / J. Gurbisz // Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego, Filologia Rosyjska. – 1982. – № 10. – S. 79–86.
15. *Krawczyk-Tyrpa A.* Niedźwiedzie i ludzie – opozycja rozmyta / A. Krawczyk-Tyrpa // Język a Kultura. – 2003. – T. 15: Opozycja homo – animal w języku i kulturze. – S. 243–250.
16. *Mosiołek K.* Stereotypy psa zawarte w języku polskim // Poradnik Językowy. – 1992. – Z. 4. – S. 301–304.
17. *Mosiołek-Kłosińska K.* Antropocentryzm leksyki «zwierzęcej» / K. Mosiołek-Kłosińska // Semantyczna struktura słownictwa i wypowiedzi / [Pod red. R. Grzegorzczkowskiej, Z. Zaron]. – 1997. – S. 71–78.
18. *Mosiołek-Kłosińska K.* Motywacja związków frazeologicznych zawierających wyrazy «pies» i «kot» / K. Mosiołek-Kłosińska // Etnolingwistyka. – 1995. – T. 7. – S. 156–168.
19. *Mosiołek-Kłosińska K.* Stereotypy konia przekazywane przez język polski i francuski // Język a Kultura. – 1998. – T. 12: Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne. – S. 265–271.
20. *Nowakowska A.* Człowiek jak zwierzę. Sfranzeologizowane porównania doczasownikowe na podstawie Słownika frazeologicznego języka polskiego / A. Nowakowska // Język a Kultura. – 2003. – T. 15: Opozycja homo – animal w języku i kulturze. – S. 97–103.
21. *Nowakowska A.* Obraz świata zwierząt we frazeologii polskiej a francuskiej / A. Nowakowska // Poradnik Językowy. – 1991. – Z. 9–10. – S. 361–368.
22. *Towarzysz człowieka* // Dogoterapia: [elektronnyj resurs]. – Режим доступу: <http://dogoterapia.blogspot.com/2007/09/tematytowarzysz-czowieka.html>
23. *Wysoczański W.* Opozycja homo – animal z perspektywy reguł postępowania (na materiale frazemów wybranych języków) / W. Wysoczański // Język a Kultura. – 2003. – T. 15: Opozycja homo – animal w języku i kulturze. – S. 81–97.
24. *Zimnowoda J.* Opozycja homo – animal w ekspresywnych zwrotach językowych / J. Zimnowoda // Język a Kultura. – 2003. – T. 15: Opozycja homo – animal w języku i kulturze. – S. 103–117.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДЖЕРЕЛ:

СД – Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5 т. / [Т.А. Агапкина, Л.Н. Виноградова, А.В. Гура и др.; РАН; Институт славяноведения и балканистики; отв. ред. Н.И. Толстой]. – М. : Международные отношения, 1995. – Т. I.: А–Г. – 1995. – 584 с.

МНМ – Мифы народов мира: энциклопедия в 2-х т. / [Гл. ред. С.А. Токарев]. – М. : Большая Российская Энциклопедия, 1980–1982. – Т. I. – 1980. – 672 с.

МНМ 1998 – Мифы народов мира: энциклопедия в 2-х т. / [Гл. ред. С.А. Токарев]. – М. :

Большая Российская Энциклопедия, 1998. – Т. I. – 1998. – 736 с.

NKPP – Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich: w 3-ch t. / [pod red. J. Krzyżanowskiego]. – Warszawa: PIW, 1969-1978. – Т. I. – 1969. – 881 s., Т. II. – 1970. – 1165 s., Т. III. – 1972. – 996 s.

PSJP – Podręczny słownik języka polskiego / [opr. Elżbieta Sobol]. – Warszawa : PWN, 1996. – 1304 s.

SFJP – Skorupka S. Słownik frazeologiczny języka polskiego: w 2 t. / S. Skorupka. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1975. – Т. II. – 1974. – 905 s.